

Eugenija Barić
Zavod za jezik IFF, Zagreb

RUSINSKI JEZIK U ŠTOKAVSKOM OKRUŽENJU

Pojam rusinski jezik označuje:

1. službeni naziv govora jugoslavenskih Rusina
2. njihov samostalan književni jezik

Utjecaj štokavske sredine na rusinski jezik počeo je ubrzo nakon doseljenja, traje tokom zajedničkog življenja i posebno je uočljiv danas kada su štokavski tekstovi predložak s kojega se prevodi novinski prilog, zakonski propis ili na temelju kojeg se, najčešće, piše školski udžbenik.

Štokavsko okruženje ostavlja tragove na svim razinama rusinskog jezika: na fonološkoj (npr. *ošljebodzie - ošljeboditelj*), na morfološkoj (npr. dva nastavka u lokativu jednine imenica m. r.), na sintaktičkoj (npr. veznik *da*, pogrešna upotreba prijedloga), ali je najprisutnije na leksičkoj razini, na kojoj se leksičke praznine sve više popunjavaju oslanjanjem na standardnu novoštokavštinu. Pri tome se, ujedno, preuzimaju i internacionalizmi, a zajedno s njima, što je samo normalna posljedica, i sve štokavske distribucijske inovacije (npr. u *film*, *lift*). Na leksičkom se planu, osim toga, osjeća i varijantnost štokavskog terena (npr. *bombardirovac* u autora iz Hrvatske prema *bombardovac* u autora iz Vojvodine).

Sve to bilo je poticaj za istraživanje rusinskih gramatičkih sustava, što je pozitivan rezultat dodira sa štokavskom sredinom.

Pojam *rusinski jezik* ima dvojak sadržaj:

1. rusinski jezik jest službeni naziv govora jugoslavenskih Rusina
2. rusinski jezik jest samostalan književni jezik, tj. jezik jedne od najmlađih slavenskih književnosti, rođene 1904. god. poemom Havrijila Kosteljnika "З моего валала".

I pojam *Rusini* ima dvojak sadržaj: povijesni i suvremeni. Povijesno to je "stari naziv ukrajinskog stanovništva Bukovine, Galicije i Zakarpatske Ukrajine"¹, a kao suvremeni i zapravo dvostoljetni pojam u nas označuje dio ukrajinskog naroda, koji se s područja tadašnje sjeverne Ugarske² spustio na njezin jug u dva kolonizacijska vala (u prvom polovinom 18. st. i u drugom polovinom 19. st.), a živi danas u više mjesta na području Bačke, Srijema i Slavonije.

Glas o rusinskoj oazi na jugu pronio je u mnoge dijelove svijeta ukrajinski etnograf Volodimir Hnatjuk, najprije knjigom *Руськи оселі в Баччі* 1898. g., a zatim trima knjigama zapisa rusinskih narodnih umotvorina do 1911. i tako zainteresirao znanstvenu javnost za Rusine i njihov jezik. Nakon dugogodišnjeg zatišja u vrijeme i između svjetskih ratova ponovno se nakon drugog svjetskog rata javlja zanimanje za Hnatjukov rad, a u vezi s tim i zanimanje za Rusine.

Rusinski jezik još nije proučen iako su objavljeni neki veći i manji radovi s područja fonologije³, morfologije⁴, sintakse⁴, a nešto i iz tvorbe riječi⁴. Prerana smrt Mikole Kočiša (1973.), najistaknutijeg dosadašnjeg proučavatelja rusinskog jezika u nas i autora mnogih školskih udžbenika i priručnika na rusinskom, onemogućila je obradu već prijavljene i obrazložene disertacijske teme *Govor jugoslavenskih Rusina*⁵.

Povijesna je činjenica da se rusinski jezik izgrađivao na tromeđi triju naroda: ukrajinskog, poljskog i slovačkog. To znači da treba govoriti o višeslojnosti rusinskog jezika. Pretpostavlja se da je njegova osnovica ukrajinska, što je pokušao dokazati i Mikola Kočiš u nekim svojim radovima⁶. Međutim, pri istraživanju rusinskog jezika ne smiju se smetnuti s uma dvije činjenice:

1. da su istočnoslovački govori vrlo bliski rusinskom jeziku
2. da u zapadnoj Ukrajini postoje govori bliži rusinskom jeziku nego književnom ukrajinskom⁷, npr. govor galicijskih Lemkã⁸.

Usput rečeno, Oleksa Horbač spominje 1954. da Ukrajinci unižati u Prešovštini i sada govore najsličnije bačvansko-srijemskim Ukrajincima - Rusinima⁹. Također treba imati na umu konstataciju da o naravi istočnoslovačkog dijalekta, koji se tako razlikuje od zapadnoslovačkog i srednjoslovačkog, ne postoji jedinstveno znanstveno mišljenje. Naime "neki misle da je to poslovačeni poljski dijalekt, neki da je polonizirani slovački, a uloga je ukrajinskih elemenata očigledna, ali nije do danas još dovoljno ocijenjena"¹⁰.

Spustivši se s Karpatskih gora u plodnu vojvođansku ravnicu, Rusini nisu promijenili samo geografsku nego i genetskolingvističku sredinu: s područja dodira istočnih i zapadnih slavenskih jezika spustili su se u krug južnih slavenskih jezika, konkretno u štokavsku sredinu gdje je njihov jezik bio izložen novome utjecaju.

Utjecaj štokavske sredine na rusinski jezik počinje ubrzo nakon doseljenja, traje tokom zajedničkog življenja i posebno je uočljiv danas kada se zbog intenzivne prevoditeljske djelatnosti i ubrzanog izgrađivanja školske, samoupravne i druge društveno-političke terminologije leksičke praznine sve više popunjavaju oslanjanjem na standardnu novoštokavštinu, unatoč višekratnom preporučivanju oslanjanja i na druge slavenske jezike, osobito na ukrajinski¹¹.

O ozbiljnijem utjecaju štokavskog okruženja na rusinski jezik saznajemo već iz pisma Havrijila Kosteljnika koji 1904. g. piše poznatom slavistu Šahmatovu da se sam jezik (misli na rusinski jezik) mnogo izmijenio pod utjecajem srpskohrvatskog jezika, pa neke imenice m. r. imaju dva nastavka u lokativu jednine, npr. на гробе/но гробу, у Загребе/у Загребу¹².

Ovome treba pridružiti još neka Kosteljnikova zapažanja navedena u prvoj rusinskoj gramatici¹³:

- navezak -год (npr. яки год) umjesto rusinskog naveska -будз (якибудз)

- кой од који и койяки, койхто

- lekseme кедигод, якигод, па(н), да, дабоме, дакле(м), баш, исти, те исти. U vezi s veznikom те Kosteljnik napominje da on u rusinskom glasi та, па traži rješenje za izraz еден те исти i predlaže еден та-исти ili еден тот исти.

- u genitivu jednine, u kojemu postoje dvojaki nastavci: а i и, pod utjecajem srpskohrvatskog jezika počinje prevladavati nastavak а.

- prijedlozi за i од dobili su značenje koje nemaju u općem rusinsko-ukrajinskom jeziku, npr. паливо за жиму umjesto паливо на жиму ili од скори ушити чижми umjesto зос скори ушити чижми.

O utjecaju štokavske sredine na rusinski prijedložni sustav pisano je i nedavno¹⁴. Ponovno se spominje pogrešna upotreba nekih rusinskih prijedloga, npr. сок од ягодох umjesto сок зос ягодох, ali i nepravilno izostavljanje prijedloga, npr. Роботи приведзени концу umjesto Роботи приведзени гу концу itd.

Utjecaj štokavskog okruženja primjećuje se i na sintaktičkoj razini. Takvo je uporno prodiranje veznika *da* umjesto rusinskog *най* i konstrukcije *da + prezent* umjesto infinitiva. Na primjer, umjesto *Чекай лем най вежном батерию чује се Чекай лем да вежном батерию* ili umjesto *Идзем ше змиц чује се Идзем да ше змием*¹⁵.

Štokavsko je okruženje ipak najprisutnije na leksičkom području¹⁶. Štokavski su tekstovi predložak s kojega se prevodi novinski prilog, zakonski propis, ili na temelju kojeg se, najčešće, piše školski udžbenik. U tom poslu štokavski se leksemi adaptiraju fonološki i morfološki, ili se još i prevode ako su tvorenice. Pri tom valja dobro poznavati jezik na koji se prevodi, pa se može reći da je to bio poticaj za istraživanje zakonitosti rusinskih sustava, što je, svakako, najpozitivniji rezultat dodira sa štokavskom sredinom. Ujedno valja reći da se iz standardne novoštokavštine preuzimaju internacionalizmi, a zajedno s njima, što je samo normalna posljedica, i sve štokavske distribucijske inovacije, npr. u *film*, *lift*.

Za fonološku je adaptaciju važno, uz glasovno, i naglasno adaptiranje. Tek tu se, jasno u govoru, vidi da homografi nisu homofoni. Bitno je svojstvo rusinskog naglasnog sustava da nema razlikovne vokalne kvantitete, da je naglasak ekspiratoran, a naglasno mjesto, uz zanemarive izuzetke, stalno (pretposljednji slog). U vezi s tim štok. *māndāt*, *kandīdāt* i *revolúcija* postaju rus. *мáндат*, *канди́дат*, *револю́ция*¹⁷. Uspoređivanje naglasnih sustava najzanimljivije je svakako na minimalnim dvojezičnim parovima, tj. na onima u kojima je štokavski član dvosložan ili višesložan s naglašenim predzadnjim slogom, npr. štok. *prédmet* : rus. предмет, štok. *kultúra* : rus. култу́ра, štok. *disciplína* : rus. дисципли́на. Razlike se uočavaju, kako smo rekli, tek u govoru, i to slušajući govor pripadnika rusinskog jezika ili onoga koji ga je dobro naučio.

Pri adaptiranju treba voditi računa o odnosima na svim razinama. Tako u nekih pridjeva već u nominativu jednine dolazi do izražaja adaptiranost na dvije razine: na fonološkoj i na morfološkoj. Na primjer, pridjev *oduševljen* postaje одушевѐни, jer u rusinskom jeziku nema epentetskog *l* i nema neodređenog pridjevskog lika.

Potreba za riječima donosi i adaptiranja kojima se treba oduprijeti jer nisu sasvim prihvatljiva, npr. *вкупно* za *ukupno*, *все-страни* za *svestran*. Međutim, ona brzo nalaze svoju primjenu¹⁸, što pokazuje da bi se mogla održati ako se hitno ne nađe bolja, sustavnija zamjena, a to nije uvijek lako¹⁹.

Pri prevođenju vreba, nažalost, i jedna nimalo opravdana opasnost: predložci štokavskih tekstova, pogotovo zakonski, nisu, obično, jezično pročišćeni tako da natruhe iz predložaka ulaze i u rusinski prijevod²⁰.

Oslanjanjem na štokavske lekseme povećava se i broj značenjski povezanih parova među kojima nema potrebne izrazne veze. Tako štokavski uzorak *osloboditi - oslobodilac* u rusinskom, prema rječničkoj potvrdi²¹, glasi *ошлебодзиц - ошлебодитель*. Tvorbeni su problem i pridjevi motivirani tvorenicama sa sufiksom *-ač*. Tu postoje kolebanja, što vrlo jasno potvrđuju tri pridjevske izvedenice motivirane takvom tvorenicom, i k tome još dvije od njih potvrđene na stranicama istoga časopisa. Riječ je o pridjevima motiviranim imenicom *шпивач 'pjevač'*. Ti se pridjevi pojavljuju u tri lika: u liku *шпивачки*²² (očito štokavski utjecaj), u liku *шпивачи*²³ i u liku *шпивацки*²⁴, što nalazimo i u poljskom (*tkacz - tkacki > tkaczy*). Tu treba ispitati dvoje: najprije *-telj* i *-ač* kao sufikse za vršitelja radnje, a onda pridjevsku tvorbu.

Na leksičkom planu osjeća se, osim toga, i teren na kojem autor rusinskog teksta živi, osjeća se varijantnost štokavskog terena. Tako će se u tekstovima rusinskih autora iz Hrvatske pojavljivati češće likovi glagola tipa *организировац, бомбардировац*²⁵ za razliku od rusinskih autora iz Vojvodine koji imaju, tek možda s rijetkim izuzetkom, likove glagola tipa *организовац, бомбардовац*²⁶. Uz ovo ide i odnos *воспитане* u autora iz Vojvodine (u srpskoj varijanti *vaspitanje*) prema *одхов* u autora iz Hrvatske (u hrvatskoj varijanti *odgoj*)²⁷.

Završavam s konstatacijom da je sloj koji nastaje u štokavskom okruženju najmlađi sloj rusinskog jezika i s naglašavanjem da je rusinski jezik, upravo zbog svoje višeslojnosti, vrlo zanimljiv za uporedno proučavanje slavenskih jezika.

BILJEŠKE

¹ Usp. Словник української мови, "Naukova dumka", Kijev 1977, gdje s. v. Русини пише: Стара назва українського населення Буковини, Галичини та Закарпатської України.

² Danas teritorij Zakarpatja (SSSR) i istočne ČSSR.

³ Mitar Pešikan, Osnovne strukturne karakteristike rusinskog glasovnog sistema, Južnoslovenski filolog XXXI, str. 111-134.

⁴ Podrobnije u članku Aleksandra D. Duličenka, Преглед сучасних питањох виучованя языка югославянских Руснацох, Tvorčosc 1/1975, str. 14-24 i u prilogu uz taj članak Библиография повойнових роботох з языка югославянских Руснацох, str. 24-27.

⁵ Образложенje navedene teme tiskano je u knjizi Лингвистични роботи, "Ruske slovo", Novi Sad 1978, str. 33-35.

⁶ Деклинация руского языка поровнана з українську, польську и словацку, djelo navedeno u bilj. 5, str. 43-52 i Законьчене генитива и локатива множини, isto, str. 53-56.

⁷ Mitar Pešikan, n. dj. str. 114.

⁸ Mikola M. Kočiš, djelo navedeno u bilj. 5, str. 49, 56 i dr.

⁹ U članku До питањя про початки нашої окремої литературної мови, Švetlosc 2/1954, str. 130.

¹⁰ Mikola M. Kočiš, n. dj., ser. 55, bilj. 12.

¹¹ Isto, str. 16.

¹² Pismo je objavio J. Dzendzelyvskyj u časopisu Švetlosc, 3/1969, str. 249-250. Ono je također uvršteno u knjigu Havrijila Kosteljnika Проза, "Ruske slovo", Novi Sad 1975, str. 332-334.

¹³ Havrijil Kosteljnik, Граматика бачвансько-рускей бешеди, Sr. Karlovci 1923. i u knjizi Проза (v. bilj. 12), str. 242, 243, 247, 254, 292.

¹⁴ Mikola Skuban, Правилне и неправилне хаснованє и нехаснованє применовників, Tvorčosc 4/1979, str. 9-15.

¹⁵ Primjeri su iz članka Marije Hornjak-Puškaš, Живот Руснацох у Войводици одражени и у языку, Švetlosc 1/1970, str. 53-55.

¹⁶ To se vidi i iz Kosteljnikovih tekstova, na primjer: з временем, дакле, радо, у новше време. Svi su primjeri iz knjige Проза (v. bilj. 13), str. -22, -28, -38, -80.

¹⁷ Znak ´ na rusinskim riječima označuje samo mjesto naglasaka, kao što ga označuje i u ruskom i ukrajinskom.

¹⁸ Na primjer Мишане малженство вимага цо всестранши вигледования, Švetlosc 1/1980, str. 73.

¹⁹ Ovdje bi vrijedilo razmisliti, čak i ponovno, o riječima ведно за *ukupno* (što sam, na svoju radost, našla kasnije potvrđeno u časopisu *Švetlosc*, 1/1981, str. 54) i всеструи за *svestran*. Naime, Rusini ne poznaju leksem все (oni imaju шицно), pa ni leksem страна nije proširen jer sve pokriva бон. U rusinskom nema ni morfema kup-: *skupa*, *zajedno* je ведно, a *kūpiti* je зберац.

²⁰ Registrirao je još 1973. Mikola M. Kočiš u djelu navedenom u bilj. 5, str. 40.

²¹ V. Mikola M. Kočiš, *Priručni terminološki rečnik srpsko-hrvatsko-rusinsko-ukrajinski*, "Ruske slovo", Novi Sad 1972. s. v. *osloboditi* i *oslobodilac*.

²² Музично-шпивачка сенция, Nova dumka 22, str. 58.

²³ Шпивачи хор, isto, str. 42.

²⁴ Mikola M. Kočiš, *Rečnik* s. v. *pevački*.

²⁵ Nova dumka 19, str. 14. i 15.

²⁶ Kako je i normirano u Kočiševu *Rečniku*.

²⁷ Nova dumka 22, str. 15, pri čemu nije zamijećeno da je doslovno naslanjanje na štokavski leksem zapravo zamka. Naime, одхов u rusinskom ne može značiti 'odgoj' jer glagol одховац s kojim je u izraznoj vezi znači 'uzgojiti'. Usput rečeno, ni *Baviti se literaturom* ne možemo prevesti sa бавиц ше з литературу јер бавиц ше не значи 'zanimati se' nego 'igrati se'.